

ЮНАЦТВА. ЗАБРАНЫ КРАЙ

3. Пазыняк: — Пачнем канцэптуальна: год нараджэнныя, дзяцінства, месца, бацькі, як усё разъзвівалася.

A. Шукелойць: — Так што нарадзіўся я па старым стылі 6-га ліпеня (па новым — 19 ліпеня) 1915 года ў вёсцы Якелейчына. Гэта маленькая вёсачка была, трох ўчасткі зямлі, на якіх граф

музыкаў тады мала было, а вясельлі былі доўгія, так што дзед мой у хаце праводзіў толькі прыблізна два дні ў тыдні. А так ён як выйшаў граць, то ў пятынцу ўжо паехаў вечарам. Суботу, нядзялю, панядзелак граў. Потым аўторак — да маладой і вяртаўся толькі ўжо зноў у сераду і чацвер. Граў без канца. Нават бацька расказваў,

Бацька Антона Шукелойця (таксама Антон) і маці Бенедыкта ля старой прадзедаўскай хаты, пабудаванай янич ў XVIII стагоддзі. Здымак пэрыяду 1-й Сусветнай вайны.

Чапскі гэтых людзей пасадзіў чамусыці ў садзе. У мяйсцоўасці гэтай адзін з агароднікаў рыхтаваў прышчэпы дрэваў. Называўся ён Якей, таму і мяйсцоўасць гэтая, і вёска потым ягонае імя мела — Якелейчына. Гэта ад Ашмянаў, калі па простай лініі лічыць, дык 8 кілометраў, ад Жупранаў — 2.

Дзяды мае былі музыканты. Дзед мой непасрэдна — Базыль Шукелойць, іграў на скрыпцы. Два ягоныя браты, Юрка і Язэп, ігралі на цымбалах і на басетлі. З расказу майго бацькі,

што ў гэтай хаце музыка не пераставала і на Вялікі пост. Бо на Вялікі пост (гэта ж у тых часы вельмі сурова прытымліваліся пастоў) ксяндзы прысыпалі дзеду майму розных съялпіх, каб іх вучбу іграць, каб яны моглі потым скрыпкай зарабіць сабе на кавалак хлеба.

Бацька мой, таксама Антось, па лініі музыкаў не пайшоў. І скончыў такую дырэктарскую школу, чатырохгадовую, якая давала яму даволі добрую асьвету, як ён казаў. І з цэлымі лікамі, і з дробамі ўмей матэматыку рабіць. У войска

пайшоў у артылерыю. Там яго прынялі зноў у нейкую вайсковую школу і яшчэ падзягнулі. У войску ён быў 7 гадоў, бо якраз настала вайна Расеі з Японіяй, так што адваіваў вайну, ішча крыж Георгіеўскі атрымаў. І ўё, дахаты ён не вярнуўся.

Ягоны сябра *Казімір Мініцэвіч* з такой жа вёсачкі (ад нас недалёка), што называлася ўжо *Засыценкам* (сам ён быў арганіст, вывучуўся на арганістага, таксама саматугам нейкім), уладзіўся ў Петраградзе. Спачатку там пры нейкай краме мясной, а потым ажаніўся з гаспаднай гэтай крамы і стаў уласнікам мясной фабрычкі. Ён запрасіў майго бацьку ў Петраград, і разам яны разгарнулі гэты бізнэс. Мелі, апрача гэтай фабрычкі ў Петраградзе на вулту Гарохавай і Садовай вуліцаў, яшчэ чатыры крамы. І так дажылі яны аж да 1-й Сусветнай вайны, калі майго бацьку зноў паклікалі ў войска. У Петраград ён ужо не вярнуўся.

Жаніўся ён яшчэ ў Петраградзе. Жонка ягоная (мая маці) з Braslaŭščynaны *Пецюковічанка*, *Бенедыкта Пецюковіча*, далёкая сваячка гэтага ведамага беларускага дзеяча ў Беласточчыне *Мар'яна Пецюковіча*, паходзіла з той самай вёскі *Цяцеркі*. Іхная цэлая сям'я маладых (там два браты, троі сястры) былі тады ў Петраградзе.

Беларуская съведамасць маіх бацькоў паходзіць з Петраграду. У нас наауглі на пішчанска аб тым, што ў Петраградзе, апрача *прафэсара Шыпілы*, ягоных вучняў, ксяндзоў гэтых беларускіх, акадэмікаў і такіх асобаў, як *Тарашкевіч* і *Янка Купала*, там жа ж была маса беларуская, маса работнікаў на розных фабрыках, маса жанчын, якія працаўалі на розных працах. Петраград — гэта быў ня толькі для беларускай інтэлігенцыі такім цэнтральным месцам, але таксама для беларускіх працоўных масаў. І вось там у выніку гэтых вечароў розных, сустречай, тэатру *Буйніцкага*, і выступленняў *Купалы* ды *Шыпілы*, набіралі людзі съведамасці і вярталіся на Беларусь ужо съведамі дзеячамі, якія потым прымалі ўдзел у адраджэнні заходніяй Беларусі.

Пачаткі

A. Шукелойць: — Цяпер навука. Цікавы выпадак хацеў бы расказаць, як мне першы раз у галаву асела беларускасць. Гэта выбары ў Віленскі Сойм, Соймік ці Сойм, які прыняў рашэнне аб ліквідацыі сярэдняй Літвы і далучэнні да Польшчы. І вось мой бацька і дзядзька паехалі ў Кутэвічы (гэта месца нашае гміны) на такі мітынг у гэтай справе. Беларусы тады стаялі на пазыцыі байкоту выбараў. Байкагавалі. Тады ў Барунах быў адзін з ведых беларускіх дзеячоў, *ксёндз Michał Piątroŭski* такі. І вось гэты ксёндз Piątroŭski, выступаючы, кажа: „Слухайце, у нас, дай Бог, каб каровы штогод цяліліся, якога тут уяленьня гэтыя палікі хочуць ад нас”. А гэта справа ішла аб „вцеленні”* Віленшчыны да Польшчы. Ну, у нас усе рассмаяліся, і мне гэта так села ў галаву.

Другая беларушчына такая, што мне засела ў съведамасці, гэта я, можа, гады чатыры меў. Да нас з суседній вёсачкі прыходзіла заўсёды на нядзелю дачка аднаго з братоў бацькі, які загінуў у выпадку ў лесе. Яна ўжо пайшла ў школу, у польскую, зразумела. Ну і навучылася нейкага вершыка, прыйшла і ўсё дзеду хацела пахваліцца, што ўмее польскі верш. І пачынае гаварыць. А дзед мой: „У майі хаце ня пышыцац! Тут трэба гаварыць напропсту.” Так што мы ўсе абслеі. На польскай мове у хаце нас больш ужо ніхто ня чуў.

Пачаў я вучыцца. Сарганізавалі дырэктарскую школу. На дырэктара прасілі такога Талочку, што закончыў у Ашмяне гарадзкое вучылішча. Вось ён там нас вучыў такім старым спосабам, значыць. Пацеры спачатку трэба было гаварыць, пасыля пераходзілі на лемантар чытаць. Пісалі праудзівымі пёрамі. Гэта значыць, трэба было навучыцца пяро гэтае гусінае завастрыць. Такія пачаткі мae былі ў гэтай дырэктарскай школе.

Затым я пайшоў ужо ў Жупраны ў пачатковую польскую школу. Дырэктарская школка таксама, фактыхна, была польская. Па-польску вучылі чытаць, а астатнія ўсё ішло па-беларуску: гутарка дырэктарская, прыклады і г.д.

* Wcielenie — уключэнне, далучэннне, інкарпацыя (польск.)

У Жупранах я трапіў у першы кляс. Тут быў ужо польскі настаўнік **Ян Стасінскі**, які скончыў сэмінарыю. Ён з намі пачаў спачатку на скрыпцы граць, кантраліраваў, які ў нас слых, якія здольнасці музычныя. Пасля мы ляпілі з гліны. Так ён пачынаў гэтую асьвету, згодна з тагачаснай польскай пачатковай мэтадыкай.

3. Пазняк: — У якім годзе гэта было?

А. Шукелойць: — У дырэктарскую школку я пайшоў у 1923-м годзе, а ў польскую — ў 24-м.

Дык вось гэты настаўнік Ян доўга мяне туму першым клясе не трymаў і перавёў у другі кляс. Так што я за першы год скончыў два клясы.

Пасля ў трэці кляс перайшоў. Там другі настаўнік быў, эмігрант, паходзіў з Полаччыны, **Антон Чарнiцкi**. Там я ізноў да паўгоду быў у трэцім клясе, потым перавялі мяне ў чацвёрты. Так што я за два гады закончыў чатыры клясы пачатковай школы.

З гэтих школьніх часоў ішчэ на адну рэч хачу звярнуць увагу, яна са мной таксама жыла доўгія гады. Гэта калі я быў у першым клясе, недзе пад зіму ўжо, позній восеньню, памерла графіня. Яна з дому была *Радзiвiлька*. І вось школа вырашыла сарганізаць хор, і ў гэты хор гэты самы настаўнік мой, Ян, паклікаў мяне. Так што я ад першай клясы пачатковай школы і аж да заканчэння ўніверсітэту быў у хоры. (Пазней у Шырмы.)

3. Пазняк: — Дык кажаце, графіня была з дому Радзiвiлаў?

А. Шукелойць: — Ага, графіня **Чапская** з дому *Радзiвiлаў*. У Жупранах іхны касыёл пабудаваны графам **Чапским**, і там яны й пахаваны.

Цяпер, як я трапіў у гімназію. Вырашыў я ісьці, як бацькі вырашылі, у 5-ы кляс пачатковай школы. А потым пайду ў настаўніцкую сэмінарыю, буду настаўнікам. Гужо дагаварыліся. Восень прыйшла, і я рыхтуюся ў гэты 5 кляс. Дапамагао бацьку гарант: ваджу коней, а бацька ходзе за плугам. Пагода прыгожая. Аднае суботы

бацька падсунуў плуг пад корань (бо гаралі ў лесе пасеку, якую бацька вырабляў) і зламаў нароў. Вырашыў пайсыць ў Жупраны да кавала, каб гэты нароў паправіць і дакончыць работу да нядзелі. А мяне пакінуў коней пасыціць. Тым часам бацька, выйшаўшы на дарогу, спаткай чалавека. Інтэлігентны спадар едзе маленъкай павозачкай, і ў яго папсовалася кола. Ён зылез і мучыща калі гэтага ваза. Бацька падышоў, яму дапамог і ў гэтым часе разгаварыўся. Аказываецца, што гэты чалавек — заступнік дырэктара гімназіі, прафэсар **Аляксандар Сікорскi**, які едзе з Ашмяні да сваіх бацькоў у Смаргоні. Там ягоны бацька фельчар.

Вынятак мэтрычнага запісу з книгі хрышчэння
Жупранскага касыёла.

Ну і бацька расказаў, што вось мае такога сына, які скончыў 4 клясы за два гады. Гэты заступнік дырэктара кажа: „Нашто яго трymaць у пачатковай школе? Аддавайце да нас у гімназію, ішчэ ёсьць пара мейсцяў. Вось у гэтым годзе, едзь, адразу ў панядзелак.” Ну і так напісаў ён запіску да дырэктара, а бацька, вярнуўшыся да коней, кажа мне: „Распрагай, трэба рыхтавацца ў гімназію.”

Ну й так мы. Гэта ж субота, у нядзелю трэба было мэтрыкі выбраць, дакументы, фатаграфіі — усё. У панядзелак я пасехаў у гімназію з запісай, адразу на дадатковы іспыт. Здаў гэты іспыт, прынялі мяне ў гімназію ў 26-м годзе. І так я стаў вучнем польскай дзяржаўнай гімназіі ў Ашмяні і закончыў яе ў 1935 годзе.

Гімназія

3. Пазъняк: — Адноса гімназіі маю некалькі пытаньня. Які ідэйны і палітычны ўпльў зрабіла гімназія на вашую асобу? Якая была там атмасфера? Чаму яна спрыяла, хто былі гімназісты і пэдагогі, якая там была вучоба, што за жыццё, якое цяпер нам мала вядомае?

A. Шукелойць: — Гэта была польская дзяржаўная гімназія гуманістичнага тыпу (гэта значыць, з лацінай і мовамі). Дырэктарам гімназіі быў майсцоўскі ашмянскі шляхціц такі з Цялешышак — невялікай ваколіцы шляхецкай — *Антон Лакуцьеўскі*. Відаць, здольны чалавек быў, закончыў Пецярбургскі ўніверсітэт, матэматычна-фізічны факультэт. Ён жа быў выбраны маршалкам Віленскага Сойму, які далучыў Віленскіну да Польшчы. Вось такое ягонае палітычнае крэда.

Бацька і дзядзькі мае, якія палітыкай займаліся ў тых бурныя часы Першай Сусветнай вайны і рэвалюцыі, ведалі яго зь ягоных выступленьняў як палітика і польскага патрыёта.

Людзі шляхецкага паходжанья гэтакага ўзроўню, ці нават вышэйшага, многія лічылі сябе беларусамі, у тым ліку і чалавек, які зрабіў найбольшы ўпльў на мяне і на мэй палітычнае крэда. Гэта *Аляксандар Барановіч*, шляхціц, таксама з гэрбам. Бацька ягоны быў кіраўніком (маршалкам) шляхты Ашмяншчыны (гэта „предвадзіцель дваранства”, па-руску). Ён быў юрист, закончыў Віленскую гімназію разам недзе там з Фэліксам Дзяржынскім. У гэтым часе належыў да гэтай самай партыі (гэта значыць, яшчэ *Літоўскай сацыялістычнай партыі*, на чале якой стаяў *Тамашэвіч*). Гэта ўшчэ часы былі перад тым, як утварылася ППС і расейская сацыял-дэмакратыя. (Гэта такі ў мяне, як сказаць, ускок, бо пра гімназію я не забываўся.)

3. Пазъняк: — Таксама раскажыце пра структуру гімназіі, сацыяльны і нацыянальны склад гімназістаў.

A. Шукелойць: — Першыя гады ў гімназіі — гэта значыць 1-ы, 2-і, 3-і клясы — былі вельмі цяжкія, бо ж трэба было добра апанаваць

польскую мову. Польская мова была для мяне чужой: у хаце беларуская мова, усюды беларуская мова. І вось тут польскую мову трэба было добра ведаць. І таму першыя тры гады дапіся мне ў знакі. Кватараў я ў бедней такой сям'і, у знаёмых бацькі з часоў німецкай акупацыі, тады, калі бацька загадваў вялікім маёнткам Латавічы графа Чапскага. А ягоным памагатым быў там адзін такі работнік. Дык вось я ў іх уладзіўся жыць першыя гады, у такой бедней хаце, дзе нас усё ж аж трох вучняў жыло ў адным пакоі. І гаспадніня гэта варыла нам такую сыцілую сцялянскую яду.

Чацьвёрты кляс гімназіі — гэта ўжо, ведаце, першыяд дасыпвання чалавека. Тут прыходзіла лаціна, апрача французскай і німецкай мовай, якія ў гімназіі вывучаці. Яна вельмі шмат давала ня толькі як мова, але й як гісторыя старыны, як азначэнне клясычнай культуры. Потым прыходзіў 5-ы кляс, ізноў з лацінай, з літаратурай сусветнай і польскай. У 5-м клясе вучням дазвалялася ўступаць у розныя арганізацыі, якія быўлі ў гімназіі. І там, сярод гэтых арганізацыяў, у нас была вельмі цікавая. Гэта „Кола філярэтаў”, на ўзор вось тых знакамітых філярэтаў Віленскага ўніверсітэту. Кожную нядзелью вучні збираліся, нехта з вучняў чытаў рефэрат, дыскусія была. Гэтае *Кола філярэтаў* дапамагала, дапаўняла выхаваньне вучняў гімназіі.

Настаўнікі, якія таксама прымалі ўдзел у *Коле філярэтаў*, часта выступалі з дакладамі. Былі апрача гэтага розныя сэкцыі, сэкцыя прыгожай мовы, якую вёў ксёндз, бо ж тады гучнамоўцаў не было, — трэба было ўмець валодаць голасам, каб выступаць, і горлам валодаць. І тыя, што мелі намеры і думалі выступаць, яны гэтай тэхніцы выучыліся. У *Коле філярэтаў* вучый нас гэтаму ксёндз *Грамс*. Выдатны прамоўца, патрапіў у вялікім касыцёле гаварыць, а чупль ягоную мову быўло ўсюды.

З гэтага *Кола філярэтаў* выходзілі ўжо людзі палітычна падрыхтаваныя. Сярод іх з нашай гімназіі выйшаў адзін з найвыдатнейшых вучняў, найвыбігнейшы з палітычных дзеячоў Віленскага ўніверсітэту — *Генрык Дэмбінскі*, левага кірунку чалавек, які ў час народных фронтаў

Ашмяны, цэнтар. 2002 год.

(фота А. Сталаў)

прымкнуў да бальшавікоў. Здабыў вялікаю асьвету, быў доктар права, здаецца, ці не ў Італію вучыща ездзіў. Яго забілі немцы ў час акупацыі у першых недзе месяцах ў Ганцавічах.

3. Пазняк: — Ці былі якія-небудзь непараузменыні паміж гімназістамі адносна нацыянальнай арыентацыі, адносна ідэёвасыці, адносна ацэнкі нейкіх падзеяў маральнага ці палітычнага кшталту? Ці былі спречкі, дыскусіі, канфлікты?

A. Шукелойць: — Я мушу сказаць, што на працягу ўсяго майго быўяння ў гімназіі ніхто мне не звярніў увагу, нікто не сказаў, што якой я нацыянальнасці ці якога я паходжання. Фактычна, польская гімназія з'арыентаваная была на шляхту, яна рыхтавала людзей аднолькавага ўзроўню, абапіралася на гэтую спаланізаваную шляхту.

3. Пазняк: — Ці гаварылі беларусы са шляхты ў гімназіі па-беларуску, значыцца, у съценах гімназіі?

A. Шукелойць: — Тыя, што пачуваліся беларусамі, так. А потым мы, ужо група цэлага, недзе ў 6-м, 7-м клясе гаварылі па-беларуску між сабой.

3. Пазняк: — А калі чулі гэта пэдагогі альбо людзі, з'арыентаваны на польскія шавіністычныя ідэі, ці не выяўлялі яны якога-небудзь незадавальнення, ці рабілі якія-небудзь заўвагі?

A. Шукелойць: — Не было такіх заўваг, але адносна нашага палітычнага становішча ў гімназіі — гэта я буду гаварыць асобна.

Вось у гэтым самым *Коле філіярэтаў* у выніку дыскусіі, рэфэратаў, абмену думак, ужо выяўліліся погляды вучняў. І, скажам, недзе ў 6-м, 7-м клясе ўжо былі вучні акрэсленага палітычнага пагляду. У асноўным вызначаліся, гэта выразна, на сацыялістычны кірунак. Я мушу сказаць, што ў Польшчы сацыялістычны кірунак — гэта ППС, гэта не камуністычны кірунак, а патрыятычны, які ў вялікай меры прычыніўся да здабыцця незалежнасці Польшчы. Так што кірунак сацыялістычны выразна вылучаўся. І таксама кірунак такі нацыяналістычны, з'арыентаваны з каталіцкім касыцёлам і каталіцкім клерам. Гэтыя два кірункі вельмі выразна ўжо выяўліліся. У старайшых клясах ужо хлопцы выказвалі свае думкі, грамадзкія сімпаты і бралі настав ўдзел у палітычным руху (нелегальна).

Што да нас, беларусаў, то група такая выявілася

ў нашым клясе, чалавек пяць. Гэта **Барановіча** сын, я, такі **Шчэпановіч** быў (сын гаспадара вялікага фальварку), ішчэ пара асобаў, якія выразна сталі на грунт беларускага змагання за незалежнасць Беларусі, навязалі контакт з Вільніем і з віленскімі арганізацыямі.

Першая такая маі пасездка ў Вільню была ў Беларускі музэй (гэта ў сувязі з тым, што мы хацелі арганізаваць угодкі Слуцкага паўстання).

3. Пазыняк: — У гімназіі хацелі арганізаваць?

A. Шукелойць: — Не, ужо навонік з сваім моладдзю, не ў гімназіі. Я шмат чытаў, цікавіўся, па стараўся ўвайсці ў добрыя дачыненьні з настаўнікам польскай мовы. А ён сам некалі быў акторам. Я някепска дэкламаваў, так што ў яго добрую меў рэпутацыю. Улез у бібліятэку гімназіяльную, бо ён быў кіраўніком бібліятэкі і там заўёды некалькі вучняў яму ў помач было. Гэта дало мне магчымасць карыстацца ня толькі звычайнай той лектурай для вучняў, а таксама той, што ў бібліятэцы была (ад восьмай тысячы там уверх настаўніцкая бібліятэка). І там я ўжо тады чытаў і Маркса, і Розэнбрга, і гэтых, анархістых усялякіх, і іншых. На гэней аснове вырабляліся мае пагляды.

3. Пазыняк: — Якая літаратура ў гімназіі вас найболыш цікавіла? Якую вы найболыш чыталі?

A. Шукелойць: — Па-першае, зь літаратуры польскай, мастацкай, то, безумоўна, галоўную ўвагу маю прыцягваў *Стэфан Жэромускі*. Пра Жэромускага я некалькі разерфераў рабіў. А потым чытаў *Шышкова* таксама. Менш прыцягвала пазізія, скажам, XIX стагоддзя. Але Жэромускі зрабіў, думаю, найбольшы ўплыў.

3. Пазыняк: — А палітычная, філософская літаратура якога накірунку больш цікавіла?

A. Шукелойць: — Усе левыя кірункі, пачынаючы ад анархістай. Бакуніна чытаў, Маркса „Капітал” прачытаў у 5-м клясе гімназіі недзе, першы том яго, бо там гэтая эканамічная частка мяне мала цікавіла.

3. Пазыняк: — Я уважаю, што сацыялістычныя пераканаанні ў вас ужо складваліся ў гімназіі. Што найболыш паўплывала на такі накірунак вашых пераканаанняў у той час?

A. Шукелойць: — Безумоўна, што Барановіч, у

якога мы часта бывалі. Вельмі цікавы чалавек. Мова ў яго беларуская была вельмі добрая, ён меў дом у Ашмяні і вялікі пляц. У час таргоў шляхта зъяджалася, усе гэта ў яго там затрымліваліся. Ён даставаў беларускую літаратуру, асабліва Багдановіча, а потым Арсеньеву, і чытаў. Во, калі ласка вам, кажа, беларуская літаратура, у пароўнанні да польскай, нічым не ўступае.

3. Пазыняк: — А сам ён належыў да якой партыі?

A. Шукелойць: — Ён быў сацыяліст, як я ўжо казаў, у гэтай *Літоўскай сацыял-дэмакратычнай партыі*. Сядзеў. Адбыў ссылку яшчэ перад 1905 годам. А потым у Ашмяніччыне ён ведамы быў, з увагі за сваёга бацьку, як чырвоны шляхціц.

3. Пазыняк: — Якія, вы ўважаецце, стасункі былі паміж сацыялізмам і нацыянальна-вызвольным рухам, нацыянальна-вызвольнымі ідэямі? Бо ў расейскім кішталце (у бальшавіцкім) сацыялізм і нацыянальныя рухі амаль не сумяшчаюцца.

A. Шукелойць: — Я прыйшоў у палітыку съведамым, стаяў на аснове таго, што становішча беларускага народа такое цяжкое, што варты для яго вызвалення пасыпвіць жыцьцё. І дзеля гэтага, чытаючы пра ўсе гэтыя кірункі палітычнага руху, для мяне найбліжэйшы быў сялянскі сацыялізм. І ён меў, паводле нас, традыцыю. Гэта Каліноўскі, браты Луцкевічы, Грамада і гэтак далей. І наша эсэраўшчына, якая была вельмі актыўнай у 1-ю Сусветную вайну. Фактычна, ўсе гэтыя рухі рэвалюцыйныя, усе паўстанні былі эсэраўскага кірунку. Ён мне найболыш імпанаўваў. І таму, скончыўшы гімназію, мы прышлі адразу да групы доктара *Міколы Чарнецкага* ў Вільні, які выдаваў часопіс *Золак*. І з'ім засталіся.

У нас усіх (у гэтай групі беларусаў 5 чалавек з аднаго клясу) былі пэўныя непараўнаны з польскай палітычнай паліцыяй. Першы такі выпадак — гэта польскі перапіс насеяніцтва ў 1930, здаецца, годзе. Я тады быў вучнем 5-га кляса. І нас з клясу ўжо некалькі хлопцаў зарганізавалі да перапісу. Адбылі мы курс перапісчыкаў. Я гэты курс здаў на „выдатна” і мне далі раён, недалёка Ашмяны.

У гэтым раёне запісалася 90% беларусаў. Асабліва цікава было ў шляхцікам фальварку такога пана Окрасо (ён, па-мойму, нейкага на польскага і не беларускага паходжаньня), але жонка ягона мяцовая беларуска, шляхцянка. Яе якраз не было. Фальварак даволі вілікі. Ён кажа: „Што вы будзеце хадзіць па гэтых чвараках. Гэта ўсё беларусы.” Ён іх усіх запісаў (чалавек сто-сто пяцьдзесят) беларусамі. Але пабачыў, што я троха спалахваўся, кажа: „Няхай стараста да мяне прыдзе, я яму скажу, якой нацыянальнасці гэтых людзі.”

3. Пазняк: — Чаму ён называў іх „чваракамі”?

A. Шукелойц: — Таму што гэтая парабкі ягоныя жылі ў такіх спэцыяльных дамох, якія ва ўсіх маёнтках называліся „чваракі”. Там чатыры кватэрэ былі для чатырох парабкоў з сем’ямі. Дык вось ён сабраў гэтых людзей да сябе, каб я бачыў іх, а потым запісаў іх усіх беларусамі.

Тады пачаў думачы і кажа так: „Вы запішыце мяне палякам, жонку (яна мяцовая шляхцянка) — беларускай. І дзяцей таксама.”

Гэтая дакументы пайшли ў староства. Там чыноўнік нейкі пераглянуў. А загадана было запісваць так: каталік, гаворыш пацеры па-польску — паляк. Мова ня важная. Ня мае значэння, на якой ты мове гаворыш. Гэта была афіцыйная польская ўстаноўка. Яна прадаўжваеца, дарэчы, і цяпер у нас, у заходній Беларусі. Там жа некаторыя польскія ксяндзы кажуць: „Як ты гаворыш пацеры па-польску, значыць паляк.”

Нават, ведаеце, гэты ваш консул польскі ў Горадні, што сядзіць, ён такой самай старамоднай думкі. Тут ёсьць у мяне артыкул з польскай газэты, дзе пра гэтага консула акурат пішуць.

Адным словам, пабачылі, ў старостве мае лісты перапісу і перарабілі так, як „трэба” (у іх гэта было проста). Мне нічога не сказали, але дырэктару сказали. І вось аднога разу дырэктар прышоў у наш кляс. Прафесар захвароў, і ён яго замяніў. Пераглядае журнал усіх дзяцей і кажа: „Ведаеце што, я маю непрыемнасць з староствам. Паслаў, здаецца, самых інтэлігентных хлопцаў з вашага кляса на перапіс, а стараста мне кажа: „Ты што за дурняў мне прыслалі?”

І ўсё. А дырэктар у мой бок не глядзіць, там, дзе я сяджу. Мне не прыйшло ў галаву, што гэта гутарка йдзе пра мяне. А думаў я наадварот, што гэта нехта на даў сабе рады.

Калі ўжо прышлі бальшавікі ў 1939-м годзе, я працаваў настаўнікам гімназіі гэтай самай, што скончыў. І вось выбары ў першы Часовы савет Ашмяні. Мяне выбіраюць і выбіраюць аднаго з чыноўнікаў гэтага староства, які быў камуністам з 20-х гадоў, але так ціха сядзеў. Знаёмімся паслья

Умоўная (симвалічна) магіла братоў Луцкевічаў на Росах у Вільні.
(Фота З. Пазняка)

выбараў гэтых. Афіцыйная частка скончылася. Ён падходзе да мяне. Я падаю руку, называю сваё прозвішча, ён гаворыць: „Товажышу, знам вас ешчэ учнем гімназіі, паправялім ваш сьпісовы тэн аркуш, — кажа. — Староста жуціў на стол і кажа: „Відзеце, які гадзіны выховуён се в наших школах?”

Вось тады я зразумеў, што дырэктар, калі казаў, што ён паслаў добрых хлопцаў на перапіс, а стараста яму звязрнуў увагу, што дурняў папрысылаў, то гэта ён меў на ўзвaze гэты мамэнт.

3. Пазняк: — Але ў іх проблемаў не было: перапісалі па-свойму і ўсё?

A. Шукелойц: — І ўсё. І нічога не гаварылі, бо ім не выпадала падымаць справу пра беларуское на беларускай тэрыторыі. А то зараз паслы (ішчэ

беларускія тады ў Сойме быў) падаймуть пытаныне. Так што гэта ўсё ціха было.

3. Пазняк: — Маглі і перапіс не праводзіць, самі напісаць, і ўсё. Лішні клопат.

A. Шукейць: — Ага. Ну, але ж перапіс.

Другі выпадак — 1933 год, па-моіму, выбары мійсцовых уладаў. (У Ашмянскі гарадзкі Савет.) Мы, вучні, гэтых нашых старых беларусаў падпітурхнулі: трэба, кажам, стварыць лісту на выбары.

Іван Луцкевіч, 1905 г.

Гэтыя старыя кажуць, што нічога ня будзе, ну але калі вы маеце вялікую ахвоту, то рабеце. І вось стварылі лісту мійсцовых рамеснікаў, сляянаў і рабочых. Ліста пайшла.

Цяпер збіраем мы подпісы на гэту лісту, бо трэба там, каб сто за нечым было, ці што. Вучні пайшли. Гэты Шчэпановіч, самы баґаты з нашых хлопцаў, таксама лісту ўзяў. А ён сярэдні вучань быў, слабейшы, дык ён з гэтымі вартаўнікамі гімназіі быў у добрых дачыненях, бо яму трэба было заўсёды паглядзець, як ягоная праца выйшла, можа паправіць нешта трэба, ці што. Ён ім грошаў даваў, гарэлку. Словам, ён упісаў у гэту лісту двух вартаўнікоў з гімназіі. Потым

ішчэ там недзе нейкіх знайшоў. Словам, людзей такіх паўпісаву, што ня трэба было. Стварылі лісту, падалі, і ўсё ў парадку. Тады паліцыя і гэты палітычны аддзел староства ўзяўся пераглядаць, што гэта за ліст і скуль бяруца гэтыя людзі. Пачалі апытаць, знайшлі, што вартаўнікі гімназіі падпісалі. Стараста выклікаў дырэктара. И так дырэктар меў бяду, што рабіць з гэтым усім?

Словам, усё пачало валицца. Зь лісты паздыналі подпісы — ужо не хапае.

Тады мы пачалі шукаць паправы. Я пайшоў да жыдоўскай арганізацыі, каб зь імі разам яшчэ злучыцца. Прыйходжу, там іхны начальнік трymае падобныя лісты. Быў такі *Саладуха*, кравец. Я прыйходжу ў такім вучнёўскім мундзіры і прадстаўляюся, што я прадстаўнік гэтай групы, што лісту беларускую выставіла. Нам цяперака яе валаць, дык мы хацелі б разам з вами.

Гэты жыд паглядзеў на мяне і кажа: „Слухай, я цябе ведаю, бацька з табой прыйходзіў кожнага году ўвосень і шыў касыцю вучнёўскі ў гімназію, а тут рагам ты — палітычны дзеяч такога кірунку? Нешта несамавітае.”

Ну й словам, гэта вось першая палітычная місія была для мяне з гэтымі жыдамі. Нічога ня выйшла ўсяроўна. Праваліліся.

3. Пазняк: — Жыды не падтрымалі?

A. Шукейць: — Не падтрымалі, так, але і іх, і нас правалілі ўсяроўна, а лісту злыквідавалі.

Але аб гэтым зноў — маўчок, нічога аблслютна, дырэктар нічога нам не сказаў.

3. Пазняк: — І ўлады маўчалі, лісту правалілі і маўчалі?

A. Шукейць: — Маўчалі. Але выйшла іншая справа. Даволі новай тады была. Гэта Рэмарк „На Заходзе без зъмян”, калі вы памятаеце?

3. Пазняк: — Так, „На заходнім фронце без пераменаў”.

A. Шукейць: — Але. Потым падобны юшчэ раман „Далоў вайну!” і інші. Пачалі зьяўляцца гэтыя пацыфістичныя раманы. И мы, іх начытаўшыся, карыстаючы з того, што на клясную працу давалася 2 гадзіны і можна было пісаць любую тэму (там тры тэмы былі), браўлі гэтыя вольныя тэмы і шырэлі там, ведаеце, свае погляды.

Тым часам палякі началі тварыць так званы „еканамічны цэнтар” у сярэдніне Польшчы. Апрача гэтага вырашылі разбудоўваць Гдыню (порт).

Мы началі пісаць: „Нашто грошы выдаваць на выбудову гэтага порту? Польшча і так ёсьць слабая дзяржава. Лепш грошы даць сельскай гаспадарцы, узняць сельскую гаспадарку і гэтак далей. І вось атрымліваем гэтыя працы, а там напісана „добра”, альбо „вельмі добра”, а на баку — брат, чырвоным съпісаны — „палітычны погляд няправільны”. І тады паклікалі нашых бацькоў. (Гэта была падстава паклікаць бацькоў і сказаць, што вось ім нехта ўпраўляе мазгі, і яны выступаюць з антыдзяржаўнымі поглядамі, адкрыта выказываюць антыдзяржаўныя думкі ў зададзеных працах.)

Дырэктар сказаў бацькам: „Слухайце, могуць нашую гімназію зачыніць за такія погляды. Бо вось ужо там той Дэмбінскі выйшаў, аказаўся камуністам, а тут, брат ты мой, цэлая група расце. І таму вы ім скажыце, што погляды іхных палітычных мы паважаем (гэта іхная справа — як скончаць гімназію). Але тут, у гімназіі, яны мусяць пісаць працу так, як вымагае школа. І ўёс. Бо йнакш, — кажа, — наша гімназія ўжо й так ледзь трывае. Бо павышускалі усялякіх галаварэззаў.”

Ну і бацькі тады нас паклікалі... Нам паставілі „тройкі” за паводзіны. Але не на гэтым канец. Прыходзе 8-ы кляс. Я якраз восеняй захварэў, так што ў выніку прастуды вока адно начало сълепніць. Мяне паслалі ў Вільню ў клініку ўніверсітэцкую, там зрабілі апэрацыю. Я даволі шмат пратапусціць гадзінай. Але я быў сярэднім вучнем.

Затое во гэтыя некаторыя мае сябры, напрыклад, **Барановіч**, вельмі добра вучыліся. Тым часам прыходзе канец году 8-га клясу (1934 год). Раптам нас не дапускаюць да „матуры”. Нешта, 9 чалавек, сярод гэтих — пяць нас, беларусаў. Неяк усіх зьдзівіла, асабліва мяне. Я думано: якога ж прадмету я не дабраў? Даціну — я адзін з лепшых, найлепши дэкламую лацінскія вершы, польскую мову — таксама, гісторыю — ня можна затрымаць з гісторыі. У чым справа?

Можа, я сярэдні вучань з матэматыкі, і матэматык, во гэты самы прафэсар, які намовіў бацьку, каб аддаць мяне ў гімназію, Сікорскі. Я да Сікорскага адразу. „Пане прафэсожэ, які я мам стопень з матэматыкі?”

— А які мысліш?

— Я мысьле, жэ „двуя”, бо да матуры не дапушчай.

— А кто тебе поведзял, — прафэсар кажа, — жэ я тебе „двуя” поставілём? Ты ж пшэцеж не заслутуеш?

Александар Барановіч. 1938 г.

(выкарточка)

Значыць, не з матэматыкі „двойку” паставілі. Я пайшоў да дырэктара. Пыгнаю дырэктара: „Я хацеў бы ведаць, па чым я атрымаў „двойку”, што мяне не дапусцілі да матуры?”

А дырэктар кажа: „Ты зашмат гадзінаў пратапусціў. Усё, сядзі другі год.”

3. **Пазняк:** — Дык гімназіста нават не папрэдзівалі, за што яму ставіць „двойкі”, яны што, ніякіх правоў ня мелі?

A. Шукелойць: — Не дапусцілі, і ўёс. Значыць, пяць чалавек. Словам, нас пяцёх гэтых во, што ў выбарах прымалі актыўны ўдзел, вырашылі пакараць гэтакім спосабам: пакінць на другі год і здаваць матуру ўжо ў наступным годзе.

Антон Шукелойць. 2001 г.

(фото З. Павлика)

Але зноў, нікто нічога не сказаў, што гэта была палітычная справа. Ціха. Толькі потым гэты самы Барановіч, бацька, „чырвоны шляхціч”, нам растлумачыў: „Слухайце, гэта невялікае ўшчэ пакаранье, — кажа, — пакінул вас ўшчэ на адзін год. Маглі пасадзіць у турму і, — кажа, — выпусыць з воўным білетам”.

Вось такія гісторыі з палітыкай былі ў гімназіі.

Затое на другі год мы ўжо нарамальна здапну мaturu, і першы раз дырэктар гімназіі, гэты самы *Антон Лакуцьеўскі*, прывітаў нас: „В tym року выпушччамі пеңсію беларусінув з еднай нашай клясы, і я жычэ ім усяго найлепшага і думаю, што мыны будуць супрацоўнічашь з польскім урадам... і гэтак далей — на карысць нашай дзяржавы.”

А гэты Аляксандар Барановіч таксама з прамовай выступіў, падзякаваў за навуку і апеку на працыгут нашага бывання ў гімназіі і заяўві, што мы — беларусы. Так што першы раз пяць чалавек выходзіла з такім шумам.

3. Пазыняк: — Што ўшчэ можна сказаць пра дырэктара гімназіі?

A. Шукелойць: — Дырэктар гімназіі, як я ўжо гаварыў, гэта такі шляхціч з ваколіцы Цялецьшыскі (вельмі цікавы назоў такі съмешны, таму нашыя бацькі съмаяліся зь яго). Ён быў пілсудчык, тагоўца сацыялістычна-ліберальнага кірунку. І думаю, што, мусіць, быў масонам. Таму што ў нас у гімназіі вельмі высока цаніўся арганізатор польскай масанэрый *Валер'ян Лукасінскі*, маёр, які падрыхтаваў паўстаньне 1831-га году ў Варшаве. Вельмі цікавая, моцная фігура. Яго засудзілі на ссылку, прыкулі да тачкі. Ён, здаецца, трываць гадоў быў на ссылцы. І там памёр. Дырэктар якраз скажукаю арганізацію назваў ягоным іемем. Віленская масонская лёжа мела такі ліберальны дух мяйсцовой інтэлігенцыі; ейным кіраунікомнейкі час быў рэктар Віленскага ўніверсітэту, таксама шляхціч з Лідчыны *Віталь Станевіч*. Вельмі прыхільны да беларусаў, між іншым. Так што думаю, што і нас гэты Лакуцьеўскі паважаў. (Я ніякай крываў да яго ня маю, абсалютна і да нікога, бо гэта не ён шкодзіў, а староства — палітычная агентура ў Ашмяне).

3. Пазыняк: — Між іншым, сын Вітальда Станевіча *Рэсцітут Станевіч* цяпер у Познані

ўзначальвае „Кола мілосънікуў Літвы”. Вельмі прыхільны да беларусаў чалавек. Я быў двойчы ў Познані па ягоным запрашэнні, выступаў там у асяроддзі людзей, поўных сантывіментаў да Беларусі. І вось касыўцел у Познані маліўся тады за Беларусь. Пан Рэсцітут адмысловую малітву разам з ксяндзамі склаў.

А ўпершыню, ўшчэ ў 1997 г., была запрошана мая жонка Галіна, выступала там з дакладам пра Беларусь. Цікава назіраць людзей, якія падыхаць, бяруцца за гузік і кажуць, што „Беларусь — гэта Літва, а „вы” ёсьць ліцьвінны, і мова беларуская ёсьць ліцьвінская, прошэ пана”, што „тэрас на Літве жондзі Жмудзь” і г.д.

Так што Віленщчына ў Польшчы жыве. Існуе як бы ў двух культурах — польскай і беларускай. (Напрыклад, такія вядомыя асобы, як *Тадэвуш Канвіцкі, Чэслau Сенюк*.)

A. Шукелойць: — Вельмі, між іншым, цікавая тэма. Добра б было да яе потым вярнуцца. Але скончу пра гімназію.

Настаўнікам гімназіі быў такі *Ётка Наркевіч*. Вядомая асoba. Ён быў рэвалюцыянер, належыў да польскай рэвалюцыйнай арганізацыі ў Летуве, гэта значыць у Коўне. Яны думалі зрабіць паўстаньне, чатырох чалавек. Там іх раскрылі і засудзілі на съмерць. Сярод іх гэты Ётка Наркевіч. Ён мясцовы шляхціц, але ведамае такое прозвішча у беларускай рэвалюцыйнай гісторыі.

3. Пазыняк: — І што яны хацелі зрабіць?

A. Шукелойць: — Далучыць Летуву да Польшчы.

3. Пазыняк: — І за гэта засудзілі на съмерць, за змову чатырох і нерэальныя намеры?

A. Шукелойць: — Змову раскрылі і засудзілі. Тады палякі праз Лігу Нацыяў іх вышыгнулі зь Летувы. Дык вось гэты Наркевіч быў настаўнікам гімнастыкі ў нас. Мяне ён недалюбіваў з увагі на прозвішча, і вечна гэтае прозвішча перакручваў на летувіскі лад. Але, калі трэба было недзе выступаць спартотцам у Вільні, то ён тады ўжо мяне клікаў: „Слухай, ты паедзеш у групе саколаў (гэта польская гімнастычная арганізацыя Сокал такая). Пайдзі да краўца, ён табе прымерае касыцюм (бо там яны мелі чырвоныя кашулі і зялёную такую марынарку). ■